

mgr Katarzyna Gołaszewska

Die Metapher der wirtschaftsdeutschen Diskurse. Eine linguistische Analyse

Metafora w niemieckim dyskursie o ekonomii i gospodarce. Analiza językowa

Przedmiotem rozważań niniejszej pracy jest zjawisko metafory w języku ekonomiczno-gospodarczym. W pracy postawione zostały pytania, na które nauka wciąż stara się udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Jaki status posiada metafora w otwartym dyskursie ekonomicznym. Jaki jest jej potencjał i co można wyrazić metaforą? Jakie funkcje spełnia metafora w języku (dyskursie) ekonomicznym i czy używana jest świadomie?

Obecność metafory w tekstach i dyskursach specjalistycznych była rzadko omawiana, ponieważ ekspresywność oraz domniemana irracjonalność metafory wywoływały wrażenie braku obiektywizmu i wzbudzały podejrzenie o brak profesjonalizmu użytkowników języka. Jednak w najnowszych pracach na temat języków specjalistycznych obecność metafory jest coraz częściej jak najbardziej akceptowana zarówno przez użytkowników języka, jak i badaczy. Nie chodzi przy tym o metaforę rozumianą w sposób klasyczny, z jakim mieliśmy do czynienia w tradycyjnym sprowadzaniu metafory do skróconego porównania ozdobnika, ornamentu czy figury retorycznej. Początkowo zjawisko to zaczęto dostrzegać w popularnych tekstach naukowych, nieco później także w tekstach specjalistycznych sensu stricto. Metafora jest zjawiskiem omawianym na różnych poziomach od stuleci. W różnych pracach stawiane są coraz to nowe pytania, które należy uwzględniać w nowych podejściach. Metafory często postrzegane były jako stylistyczny środek poetycki lub retoryczny. To środek, który może być użyty do ozdabiania wypowiedzi językowej bądź obrazowego opisywania treści, pełni przy tym różnorakie funkcje.

Metafory występują w różnych formach istnienia języka, w dyskursach i winny być tu zawsze traktowane stosownie do specyfiki danego dyskursu. W niniejszej pracy dyskusji poddawany jest status metafor stwierdzanych w tzw. dyskursie otwartym („fachexterner Diskurs”) na temat ekonomii, tj. dyskursie funkcjonującym wśród specjalistów oraz między specjalistami a laikami. Analiza w tym kontekście ma pozwolić poddać analizie charakterystykę i funkcje metafor w dyskursach, które w myśl Hundta (2015) mają moc sprawczą.

komunikację i rozwój języków ogólnych. Język specjalistyczny jest różny w poszczególnych językach, występują w nim zarówno wyrażenia z języka ogólnego, jak i terminologia specjalistyczna.

Następnie autorka zajmuje własne stanowisko wobec przytaczanych definicji z zakresu języka ekonomii i gospodarki oraz cech dyskursu w tej dziedzinie. Gospodarka to bogaty i złożony obszar. Determinuje ona cały szereg działań człowieka, jego aktywność i życie codzienne. Poszczególne podmioty zaangażowane są w procesy gospodarczo-ekonomiczne, a ich udział w nich jest w tym procesie niezbędny. Nauki ekonomiczne zajmują się pytaniami, co, jak i dlaczego coś zachodzi w procesach gospodarczych oraz w jaki sposób na podstawie modeli teoretycznych można przewidzieć pewne zjawiska gospodarcze. Niezbędnym narzędziem do opisu owych procesów jest język. Efektem rozwoju gospodarczego, technicznego, społecznego i naukowego jest powstawanie coraz to nowych języków specjalistycznych, które mają duży wpływ na komunikację językową i na rozwój języka w ogóle. Każdy język specjalistyczny cechuje się swoją specyfiką w zależności od charakteru poszczególnych dziedzin. Występują w nim zarówno wyrażenia z języka ogólnego jak i terminologia specjalistyczna. Coraz częściej dostrzegany jest jednak również odwrotny kierunek relacji gospodarka-język, tj. wpływ, jaki język i dyskurs wywiera na procesy w rzeczywistości pozajęzykowej ekonomii i gospodarki (por. Hundt 2015). Aspekty te stanowią tło rozważań na temat metafory, jej statusu i funkcji w niemieckim języku ekonomii i gospodarki oraz dyskursie na temat ekonomii i gospodarki.

W trzecim rozdziale zaprezentowane zostały różne definicje dyskursu, dyskurs specjalistyczny i niespecialistyczny na temat ekonomii i gospodarki. Oprócz szczegółowego opisu wybranych koncepcji teoretycznych, autorka stara się przedstawić argumenty świadczące o słuszności założeń uznanych za kluczowe dla dysertacji. Analiza dzisiejszego dyskursu oparta jest na wielowymiarowym i wszechstronnym podejściu do obiektów badań. Według de Beaugranda (Beaugrand de 1977: 513) celem dyskursu jest eksploracja człowieka, który jest uczestnikiem interakcji werbalnej. Takie podejście wykracza jednak daleko poza granice językoznawstwa.

W oparciu o definicję dyskursu Foucaulta (1977) niemieccy badacze dyskursu (m.in. Wengeler 2003, Spitzmüller 2005 i Warnke 2011) rozumieją dyskurs jako strukturę transtekstualną, utworzoną przez relację intertekstualną, charakteryzującą się spójnością tematyczną i funkcjonalną (p. Czachur / Miller 2012: 28). Różne niemieckie grupy badawcze sugerują różne definicje dyskursu i różnorakie podejścia badawcze.

Korpus badawczy pracy stanowi 564 jednostek, które pochodzą z pozycji prasowych *Spiegelonline*, *Manager Magazin online* oraz *Wirtschaftswoche*. Materiał został wybrany z przeanalizowanych tekstów o tematyce ekonomiczno-gospodarczej, ukazujących się w latach 2015-2017. W analizie empirycznej autorka podejmuje się próby uzyskania odpowiedzi na wspomniane wyżej kluczowe tezy stawiane w pracy. Wśród omawianych problemów pojawia się tu m.in. intencjonalny charakter obecności metafor w dyskursie (użycie metafor), posługiwanie się językiem w celu wywierania wpływu na odbiorcę (rozumiane jako pewna strategia), ukrywanie bądź łagodzenie niewygodnych aspektów oraz uwypuklanie pewnych cech. Są to pragmatyczne funkcje metafor stwierdzane w dyskursie.

Autorka posługuje się metodą badań jakościowych w celu weryfikacji i uzasadnienia postawionych tez. Model analizy opiera się głównie na metodzie onomazjologiczno-kognitywnej zaproponowanej przez Jäkela (2003). Głównym celem pracy jest naświetlenie obecności metafory i jej statusu w dyskursie otwartym. Podczas analizy empirycznej podjęto próbę uzyskania odpowiedzi na kluczowe pytania, które pojmowane są jako tezy stawiane w niniejszej pracy:

- Jakie funkcje spełnia metafora w języku ekonomicznym?
- Jaki jest cel używania metafor oraz czy metafora jest celowo wykorzystywana w języku gospodarki?

Rozprawa podzielona została na dwie główne części o charakterze teoretycznym oraz analityczno-badawczym. Pierwszy rozdział to krótki wstęp do ogólnej problematyki pracy i przedstawienie jej celów.

Rozdział drugi definiuje język specjalistyczny w oparciu o najbardziej znaną definicję języka specjalistycznego, której autorem jest Hoffmann (1987). Według niego język specjalistyczny to zbiór wszystkich środków językowych, które wykorzystywane są w celu porozumiewania się osób reprezentujących daną branżę. Język posiada m.in. funkcję komunikacyjną, służy przekazywaniu uczuć i myśli, a przede wszystkim pełni funkcję poznawczą. Poprzez operacje mentalne i język możliwe jest docieranie do informacji oraz zdobywanie nowej wiedzy. Od lat 30-tych XX wieku, naukowcy starają się opisać i zdefiniować specjalistyczną komunikację językową. Badania w tym zakresie były początkowo ograniczone do nauki o terminach. Zainteresowanie badaniami języków specjalistycznych rosło wraz z rozwojem techniki. W ostatnich dziesięcioleciach cel badań nad językami specjalistycznym ewoluował. Dotychczas

opisywane były przede wszystkim aspekty systemowe, cechy języka, w szczególności leksyka, frazeologia czy np. składnia, z czasem zaczęto zwracać szczególną uwagę na tekst oraz jego funkcje pragmatyczne. Zmiany w badaniach lingwistycznych i zwrócenie się w kierunku badań nad tekstami specjalistycznymi są m.in. konsekwencją tzw. przełomu pragmatycznego. Języki specjalistyczne są między innymi zbiorem wyrażań i ich znaczeń, które są charakterystyczne dla różnych grup członków pewnej wspólnoty wykonującej na przykład określony rodzaj pracy lub specjalizujących się w danym zakresie. Język specjalistyczny opisuje między innymi pracę tych ludzi, ich wytwory, ich stosunek do pracy, odzwierciedlając ich specjalistyczną wiedzę. Granice pomiędzy leksykonem języka specjalistycznego a języka ogólnego może się zacierać (p. Grucza F., 2017: 361).

Godne uwagi w tym kontekście jest ujęcie języka przez Franciszka Gruczę. Języki ludzkie nie istnieją bez ludzi, nie są żadnymi systemami, które istnieją samodzielnie. Nieodłącznie są one związane z ludźmi. Nie służą jedynie komunikacji, ale także kognitywnemu i praktycznemu rozwojowi ludzi. Grucza mówi o pewnym wyposażeniu językowym już w momencie poczęcia człowieka (Grucza F., 2017: 333 t. 3).

Języki specjalistyczne są językami specjalistycznymi, ponieważ odpowiedni specjaliści formułują i wyrażają w nich swoje teksty specjalistyczne. Języka specjalistycznego nie należy utożsamiać z terminologią (p. Grucza, S. 2008). Franciszek Grucza jako rzeczywistą formę istnienia języka traktuje idiolekt, język konkretnego człowieka. Język dowolnej grupy ludzkiej to polielekt, które funkcjonuje na zasadzie zgodności idiolektów konkretnych ludzi. Polielekt dowolnej etnicznej wspólnoty to etnolekt. Język specjalistyczny czyli technolekt jest pewnym wariantem etnolektu. W pewnym momencie Grucza rezygnuje jednak z określenia języka specjalistycznego technolektem ze względu na nawiązanie tej nazwy do charakteru technicznego. Ponieważ języki specjalistyczne reprezentują różne dziedziny, proponuje on późniejszą nazwę „specjolekt”. Zaakcentowanie koncepcji Gruczy jest istotne z uwagi na konsekwencje, jakie antropocentryczna teoria języków ma dla rozumienia ontologicznego statusu języka. Odrzuca ona traktowanie języka jako system, a znaczenie jako gotowy twór zawarty w leksemach. Otwiera to perspektywy dla rozpatrywania aspektów semantyki w ramach badań kognitywnych.

W rozdziale tym został również przedstawiony krótki zarys historyczny badań nad językiem specjalistycznym. Efektem rozwoju gospodarczego, technicznego społecznego i naukowego jest powstawanie coraz to nowych języków specjalistycznych, które mają duży wpływ na naszą

Według Foucaulta dyskurs kontroluje wytwarzanie wiedzy zbiorowej i ma władzę nad jednostką i społeczeństwem. Dyskurs określa granice tego, co można powiedzieć lub pomyśleć na dany temat. Stwierdzenia te są nośnikami wiedzy i zależą tylko w pewnym stopniu od kreatywności nadawcy (p. Gajda, 2002: 8). Ponieważ wiedza jest nierozzerwalnie związana z językiem, analiza dyskursu musi opierać się na konkretnych osiągnięciach językowych, które są uważane za formy istnienia wiedzy. Ponadto, podobnie jak analiza mowy, musi również opierać się na konkretnym materiale słów i tekstów (p. Foucault 1977: 145). W rezultacie dyskurs można zdefiniować jako splot wypowiedzi (stwierdzeń) lub tekstów, z których wywodzą się te stwierdzenia – jako jednostka transtekstualna, która gromadzi poszczególne teksty reprezentujące ten sam system (p. Foucault 1977: 140). Pogląd ten, w połączeniu z badaniem języka gospodarki przez Hundta (2015), stanowi konstelację, którą można uznać za wystarczające uzasadnienie dla rozważenia tekstów i wypowiedzi dyskursów ekonomicznych jako domeny/dziedziny istnienia metafor.

Celem rozdziału czwartego jest ukazanie teorii metafory z różnych perspektyw, ale przede wszystkim zaprezentowanie własnego stanowiska w paradygmacie badanego dyskursu. Teorie metafory można podzielić na cztery grupy: tradycyjną, interakcyjną, pragmatyczną oraz kognitywną. W pracy autorka szczególną uwagę poświęca dyskusji na temat relacji między pragmalingwistycznym podejściem do badanego zjawiska a spojrzeniem na nie z perspektywy semantyki. W rozdziale tym opisane są funkcje metafory. Lakoff i Johnson (2003) rozumieją metaforę jako zjawisko, które determinuje myślenie, rozumienie oraz reguluje komunikację międzyludzką. To, jak myślimy i działamy werbalnie, wyznaczone jest poprzez nasz system konceptualny, a ten zdeterminowany jest naszym (dotychczasowym) doświadczeniem świata zewnętrznego. Metafora jako obiekt świadomego działania językowego umożliwia jednak ingerencję w sposób postrzegania świata, w tym procesów w ekonomii. W tym punkcie zainteresowanie metaforą staje się niezwykle spójne z refleksją nad dyskursem rozumianym jako praktyka społeczna i forma sprawowania władzy. Celem tego rozdziału jest rzucenie światła na kategorię metafory w różnych punktach widzenia i umiejscowienie własnej pozycji w paradygmacie ekonomicznych dyskursów niemieckich omówionych w pracy. W niniejszym rozdziale autorka odnosi się do poglądów badaczy, którzy metaforę i znaczenie metaforyczne definiowali w różnoraki sposób. W pracy przyjmujemy rozumienie metafory zgodnie z kognitywnym modelem języka, który twierdzi, że język powiązany jest z procesami poznawczymi, kulturą i wiedzą o świecie. Teorie substytucji według Arystotelesa można ogólnie ująć jako proces zamiany jednej nazwy przez inną na zasadzie przenoszenia. Tak

rozumiana metafora utożsamiana była z porównaniem i uważana jako ozdobnik czy odstępstwo od normalnego użycia języka. Arystoteles spostrzegł trafnie, że metafora jest powszechnie używana oraz że jest niezbędna. Jäkel (2003: 99) krytykuje klasyczną teorię metafory Arystotelesa, w której przyjmuje się, że nazwy odnoszą się bezpośrednio do określonych obiektów w świecie rzeczywistym, a metafora określana jest jako relacja między dwoma słowami. W opozycji do substytucyjno-porównawczej teorii metafory została zaproponowana teoria interakcyjna. Klasyczna retoryka postrzegała metaforę jako rodzaj tropu (bez figury i postaci myślowej), opierała się na zamianie jednego słowa na inne.

Richards przenosi problem metafory z semantyki słów na semantykę zdań. Twierdzi, że w przypadku metafory można mówić tylko o frazach metaforycznych. Pojedyncze słowo ma zawsze tę samą wartość dla użytkowników tego samego kodu językowego. Za twórców teorii interakcyjnej uważa się Richardsa oraz Blacka. Według Bąka (2007: 22), Richards przenosi rozumienie metafory do poziomu zdania i tekstu, co jest związane ze strukturalistyczną koncepcją języka (p. także Swiątek 1998: 35 i Dobrzyńska 1984: 23). Dla Richardsa metaforycznie używane słowa pojawiają się tylko jako składniki metafor, w szerszych wypowiedziach kontekstualnych. Słowo ma swoje metaforyczne znaczenie w kontekście językowym i pozajęzykowym. Według tej koncepcji wyraz nie może istnieć samodzielnie poza kontekstem, ponieważ wtedy nie ma znaczenia (Gajda 2008: 33).

Na początku lat 80. opublikowano książkę „Metafora, w której żyjemy”. Autorzy George Lakoff i Mark Johnson zaprezentowali nowe podejście do teorii metafor, a ich teoria kontynuowała wcześniejsze teorie metafory, takie jak interakcja i teoria aktów mowy, teoria pola i teoria Gestaltu, jednocześnie oznaczała odejście od klasycznego rozumienia metafory jako „przeniesienie” czy niewłaściwe użycie języka. Główną ideą kognitywnej teorii metaforycznej jest to, że metafora odnosi się zarówno do poziomu językowego, jak i poznawczego, gdzie projekcja poznawcza jest ważniejsza niż językowa. Obaj autorzy postrzegają metaforę jako podstawowe narzędzie ludzkiej myśli. Jednokierunkowość rzutowania domen, które przebiega od domeny konkretnej do abstrakcyjnej, krytykowana jest m.in. przez Zawisławską (2003: 27). Nie bez powodu w niniejszej pracy zreferowany został również interakcyjny model metafory.

Istnieją dwa przeciwstawne stanowiska dotyczące istnienia metafor w nauce. Jedno z nich jest przeciwne metaforze, ponieważ metafora miałaby być sprzeczna z myśleniem naukowym. Jednakże z drugiej strony stwierdza się, że metafora jest wszechobecna, a produktem metafor jest obraz świata (Lakoff 1988).

Metafora jest środkiem uniwersalnym, natomiast jej rozumienie wynika z właściwości ludzkiego umysłu oraz procesów poznawczych. Metafora posiada siłę twórczą i obejmuje sprzeczności. Spełnia przy tym rolę poznawczą, werbalizuje nowe informacje oraz objaśnia. Nowa wiedza jest produktem myślenia językowego oraz niejęzykowego (Gajda 1990: 109 f.)

W rozdziale piątym omówiono metafory w języku ekonomicznym. Lakoff i Johnson przedstawiają metaforę, jako zjawisko rządzące komunikacją człowieka oraz myśleniem i rozumieniem. Metafora pozwala interweniować w język, ludzkie myślenie i działanie (patrz Bąk 2014: 11, Lakoff/ Johnson 1998: 11).

Rozdział szósty poświęcony jest analizie metafor w badanym „dyskursie otwartym”. W rozdziale tym krótko opisano metodę badawczą oraz teksty prasowe. Celem analizy jest wykazanie cech, frekwencji oraz funkcji metafor w tym dyskursie. Korpus tworzą wybrane metafory z tekstów prasowych o treści ekonomicznej. *Spiegel Online*, *Managemagazin* oraz *Wirtschaftswoche* to magazyny adresowane zarówno do menedżerów ekonomicznych, ekspertów rynku finansowego, prawników korporacyjnych, jaki i do ogółu społeczeństwa zainteresowanego problematyką. Mają one wpływ na kolektywne postrzeganie aspektów ekonomii i gospodarki. Rozdział szósty to główny rozdział pracy, w którym zebrane przykłady zostały poddane analizie.

W rozdziale siódmym zaprezentowano i podsumowano wyniki analizy materiału korpusowego. W oparciu o przykłady zebrane w korpusie można stwierdzić, że metafory są również używane w języku ekonomicznym. Pozwalają lepiej wyjaśnić skomplikowaną sytuację. Metafory mogą pełnić różne funkcje w tekstach. Metafory znalezione w analizowanych tekstach pokazują między innymi funkcję pragmatyczną. Zamierzony charakter obecności metafor w dyskursie, kategoria manipulacji, używanie języka w celu wywarcia wpływu na odbiorcę (rozumiane jako określona strategia), ukrywanie lub łagodzenie niewygodnych aspektów oraz podkreślenie pewnych cech to pragmatyczne funkcje dyskursu. Metafora może również służyć do kontrolowania, wywoływania konkretnego obrazu rzeczywistości. Może to mieć wpływ na działania lub myśli, a nawet emocje.

Pozostałe funkcje metafor w analizowanych tekstach to funkcja dydaktyczna oraz stylistyczna. Fakty, które są abstrakcyjne oraz skomplikowane, są zbyt trudne do zrozumienia można zilustrować za pomocą metafor. Metafory języka ekonomicznego kształtują wiedzę ekonomiczną, pomagają i upraszczają rejestrowanie złożonej działalności gospodarczej.

Poprzez metafory można tworzyć wiedzę bez dogłębnej znajomości kontekstów ekonomicznych.

Funkcja stylistyczna metafory przyczynia się do intensyfikacji i wizualizacji wypowiedzi. Trudno jest wyraźnie rozróżnić funkcję stylistyczną od pragmatycznej. Człowiek używa metafor, ponieważ myśli metaforycznie. Jest to naturalna strategia przetwarzania poznawczego abstrakcyjnych zjawisk. Często nie jest nawet możliwe użycie wyrażenia niemetaforycznego. Jednak dla mnie funkcja stylistyczna, w przeciwieństwie do pragmatycznej funkcji metafory, polega na tym, że pewne wyrażenia, a także metafory, stanowią naturalny sposób wyrażania się w danym dyskursie (p. Bąk 2016), który ma miejsce bez konkretnych czy przekonujących celów (perswazyjnych).

Granica między funkcją stylistyczną a pragmatyczną jest płynna. Poszczególne funkcje mogą się nakładać. Ludzki umysł używa metafor, ponieważ jest to naturalna strategia radzenia sobie z abstrakcyjnymi zjawiskami. W niektórych przypadkach niemożliwe jest użycie wyrażenia niemetaforycznego, ponieważ w języku brak dla określonego zjawiska jakiegokolwiek innego konkretnego określenia.

Podsumowując, w języku specjalistycznym metafora podkreśla fakty, zarówno negatywne, jak i pozytywne. Jest niemalże predestynowana do podkreślania faktów. Metafory języka ekonomicznego budują wiedzę ekonomiczną, pomagają i ułatwiają rejestrowanie złożonej działalności gospodarczej. Dzięki metaforom możliwe staje się tworzenie wiedzy nawet bez znajomości kontekstów ekonomicznych.

Metafora jest niewątpliwie kategorią semantyczno-kognitywną, jednak można jej używać świadomie, można nią również manipulować. Jej świadome wykorzystanie może zatem mieć również wymiar pragmatyczny. W tym sensie metafora jest kategorią na styku semantyki i pragmatyki, a w dziedzinie ekonomii pragmatyzacja ma szczególnie ważną funkcję projektowania dyskursu.

Katarzyna Górczewska